

MÝTUS GORALA A NEMÝTUS HORALA V LITERATÚRE O TATRÁCH

KATARÍNA LAUČÍKOVÁ

Životné podmienky od stredoveku až približne do druhej svetovej vojny boli na slovenskej aj poľskej strane Tatier veľmi podobné. Po obidvoch svahoch Tatier boli ľudia vystavený vrtochom horského počasia, bojovali so skalnatou pôdou, pásli stáda na vyprahnutej tráve. Zakúšali aj podobné ekonomické podmienky – od zdieľajúcich zemanov, cez rôzne vzbury až po následné zbojníctvo. Hory v tomto čase predstavovali vo vedomí ľudí nižín aj pánov miesto duchov a divej zvery, ktorému je lepšie sa vyhnúť. Okrem zbojníkov Tatry obývali a využívali prevažne pastieri, drevorubači, baníci a hľadači pokladov. V 19. storočí sa estetický ideál krajobrazu z pokojnej nižinnej krajiny zmenil na pôsobivé pohľady rozorvaných, do neba trčiacich skál. S ekonomickým rozvojom tatranských regiónov sa začal sa zosilňovať turistický ruch, ktorý sem zavial množstvo etnografov a umelcov. Tých fascinovala inakosť podhorského obyvateľstva.

Etnografov a umelcov predovšetkým zaujali podhalianski gorali na poľskej strane Tatier (oblasť Zakopaného) a obyvatelia dediny Važec a ich predchodcovia Šoldovania na strane slovenskej. Očarovali ich hlavne svojou jednoduchosťou a zároveň osobitosťou. Prvé umelecké (aj etnografické) opisy sú plné nadsádzky: poľskí gorali aj liptovskí horali sa vyznačovali odvahou, hrdosťou, cieľavedomosťou aj dôvtipnosťou. Ospevovali ich telesnú konštrukciu, fyzickú zdatnosť, obratnosť, rýchlosť, húževnatosť či krásu. Prevládal názor, že tieto vlastnosti v nich vybudovalo surové horské prostredie a každodenný boj o prežitie. Tatranskí obyvatelia boli považovaní za ľudí neskazených konvenciami a neovplyvnených mestským spôsobom života. Od obyčajných sedliakov aj od ľudí mesta sa odlišovali mentalitou aj temperamentnosťou. Určitý čas sa na nich hľadelo ako na vzor dokonalých ľudí.

Kto však boli obyvatelia žijúci na opačných stranách Tatier?

Gorali sú etnickou skupinou, ktorá pochádza z Balkánskeho polostrova a na Podhalie prišli počas tzv. valaskej kolonizácie medzi 14.–17. storočím. So sebou si priniesli svoju kultúru a architektúru, no prostredie hôr ich do istej miery izolovalo a preto sa ich kultúra vyvíjala iným spôsobom ako v okolitých poľských regiónoch. Gorali sa výrazne odlišovali od okolitého vidieckeho obyvateľstva a vďaka tomu sa dostali do literatúry. Etnografi aj spisovatelia ich od 19. storočia plný nadšením opisovali veľmi exoticky, pateticky, priam akoby objavili zabudnutý africký kmeň. Z postavy gorala stvorili obraz ideálneho človeka. Stereotypom sa stal obraz gorala slobodne a bez strachu skáčuceho po skalách, ležúceho na nedostupné

šťitý a nebojáčne pozorujúceho krajinu pod sebou. Jedným z poňatí goralu bola koncepcia Stanisława Witkiewicza, ktorý tvoril na prelome 19. a 20. storočia a ktorý dopomohol vzniku goralského mýtu. Videl v nich niečo ako nadľuďi, vyššiu ľudskú rasu. Goralu vnímal ako dokonalú kombináciu tela i ducha s ohnivým temperamentom. Odvtedy bol goral hrdinom mnohých prozaických diel a stal sa symbolom dokonalosti.

V prvej polovici 20. storočia sa poľská inteligencia presýtila goralom a mnohí sa na neho začali dívať triezvymi očami. Výsledkom bolo satirizovanie a parodizovanie goralu. Dalo by sa povedať, že samotný goral navyiac prešiel psychickou zmenou v dôsledku neustáleho striedania sa návštevníkov na Podhalí, čím sa gorali naučili žiť z turistického ruchu. Po vzniku Poľska roku 1918 sa poľská literatúra začala sústreďovať na aktuálnejšie témy a postava goralu z literárnych diel takmer zmizla. Jediní, kto písali a ešte píšu o goraloch, sú sami podhalian-skí spisovatelia, ktorí sa nechceli vzdať svojho idolu; iní spisovatelia však postavu goralu odmietli úplne, ďalší ju len nahradili horalmi. No pojem goral už v celopoľskom vedomí mal istý význam. V bežných predstavách ľudí bol, a dodnes je, goral niečím výnimočným, niečím viac ako bežný človek.

Kandidátom na vznik podobného mýtu bolo slovenské podtatranské obyvateľstvo žijúce na hornom Liptove v oblasti Važca. Na začiatku 20. storočia začali Tatry navštevovať aj českí umelci – prišlo sem viac ako sto etnografov, folkloristov, maliarov či spisovateľov – a preto môžeme toto obdobie žartovne nazvať dobou českej invázie.

Medzi prvými do Važca zavítali Jaroslav Augusta a František Havránek, ktorí zapisovali zvyky a piesne važeckého folklóru a výtvarne zachytávali idylickosť podtatranskej dedinky. Okrem toho sa František Havránek zaslúžil o sprístupnenie a propagáciu Važeckej jaskyne a robil archeologický výskum tejto oblasti.

Vo Važci žil takmer nepretržite od roku 1923 až do svojej smrti (1959) maliar a spisovateľ Jan Hála z Blatnej v južných Čechách. Jeho najznámejšie prozaické dielo *Pod Tatrami* patrí medzi základnú literatúru o živote na Liptove.

Pod Tatrami by sa dalo chápať ako etnografický dokument zapísaný poetickým jazykom. Zachytáva každodenný život Važťanov, zvyky, folklór, ich životnú filozofiu, opisuje ich slobodu ducha i povery, ktorých sa držia, obdivuje ich tradičné spolužitie s prírodou. Títo podhorskí obyvatelia mu veľmi učarovali – videl v nich totiž „čistých“, spoločnosťou a konvenciami neskazených ľudí. Úplne zodpovedali jeho predstavám o ideálnom človeku.

Zarážajúci je spôsob jeho narácie: všetko je v naprostej harmónii, bez prekážok – ľudia, vzťahy, drina na poli, staroba i smrť. Idylickosť a malebnosť dedinky nenaruší ani malý požiar vo Važci, pri ktorom zhorí päť dreveničiek. Je to spôsobené patetickou štylizáciou Jana Hálu – celé jeho rozprávanie sa nesie v jednej úrovni, všetko ho nadchýňa, no zároveň si udržuje odstup od zobrazovaných udalostí. Jeho obraz Važca je zjavne zidealizovaný.

Rok 1931 sa niesol pre Važec v znamení katastrofy. Dedina úplne vyhorela a je to jediná udalosť, ktorá sa vymyká pokojnému opisnému štýlu Jana Hálu. Požiar sprevádzajú katastrofické obrazy horiacich tiel zvierat, ktoré sa snažia utiecť pred záhubou, a cítiť bezmocnosť ľudí, ktorí v tomto okamžiku prichádzajú o všetko.

Katastrofa Važec a Važťanov zreteľne poznačila. Obnovený Važec už nemal tú selankovitú atmosféru a zmeny bolo možné vidieť vo všetkom – od architektúry po správanie Važťanov a ich životné postoje. V histórii Važca sa začala nová éra. Jan Hála si však zmenu nechcel pripustiť a naďalej ospevoval idylickosť a čistotu dedinčanov. Neustále sa vo svojej literárnej

aj výtvarnej tvorbe vracal k starému Važcu a jeho hodnotám. Vytvoril si z neho akúsi ikonu, od ktorej nechcel upustiť.

Ďalšími českými spisovateľmi, ktorí spomenuli Važec vo svojej tvorbe už v odlišných kontextoch, sú Miloš Malý (*Jánošík a jeho horní chlapci*), Josef Knap (*Muži a hory*) a Karel Čapek. Fakt, že Važec sa nachádza v ich diele, môžeme považovať za dôkaz toho, že Važec naozaj bol vtedy akýmsi malým kultúrnym centrom pod Tatrami.

Oblasť Važca sa nachádza aj v historických románoch slovenských autorov Jána Kalinčiaka (*Knieža liptovské*) a v románe *Milost'* Štefana Rysuľu. Obaja sa vracajú do minulosti, keď na tomto území žili Šoldovania, slobodní sedliaci, strážcovia hraníc s osobitými privilégiami. Mali povest' statočných bojovníkov, a preto si ich panovníci najímali do vojen. Nikdy nemuseli pracovať na panskom a nepoznali pojem poddanstvo – presne ako gorali, s ktorými na tatranských svahoch bojovali o stáda. Na prelome 19. a 20. storočia sa liptovskí zemanovia snažili Šoldovanov skrotiť, no oni – starí bojovníci za svoju nedotknuteľnú slobodu – bojovali do posledného človeka a tak sa vlastne skončila ich história.

Podhalianski gorali, pradávni Šoldovania a prví Važťania majú niekoľko vecí spoločných. Umelci oživilí ich hrdinstvo, statočnosť a zašlú slávu a vytvorili o nich svoj vlastný obraz bez ohľadu na skutočnosť. Obdivovali jednoduchý spôsob života, spolužitie s prírodou, čistotu medziľudských vzťahov; opisovali ich folklór, zvyky a magické rituály; vyzdvihovali ich odvahu, hrdosť a silu, ktorá je v podstate charakteristická pre každé podhorské obyvateľstvo. Pre všetkých sú hory akoby posvätným priestorom, ktorého sú však súčasťou. Gorali a Šoldovania boli povestní tvrdohlavosťou a bojovnosťou. K pánom sa správali ako rovní k rovnému a za každú cenu si bránili svoju slobodu. Gorali aj Važťania prešli výraznou psychickou a sociálnou zmenou – u goralov ju spôsobil nával turistov na Podhalie, ktorý ovplyvnil ich spôsob života a u Važťanov to bolo vyhorenie obce. Umelci ich však aj naďalej zobrazovali idylicky ako vzor dokonalých ľudí s ideálnymi ľudskými vlastnosťami. Všetky tri skupiny teda boli v literatúre silne idealizované.

Keďže umelci vnímali goralov, Važťanov i Šoldovanov rovnako, môžeme si položiť otázku, čo spôsobilo, že v súvislosti s goralmi vznikol mýtus, ktorý ďalej existuje v poľskej kultúre, a prečo sa mýtus o hrdinských Šoldovanoch či Važťanoch, obdoba mýtu o goralovi, nevytvoril v slovenskej literatúre? Ako to, že nepomohol ani zvýšený záujem českých umelcov o túto oblasť, dokonca ani Hálova mýtizácia Važeckého obyvateľstva?

Odpoveď môžeme hľadať v minulosti tejto oblasti a možno tak trochu aj v mentalite jednotlivých národov.

Poliaci boli veční bojovníci za svoje územie a svoj štát – organizovali množstvo povstaní, hoci nie veľmi úspešných. V čase, keď Poľsko ako štát neexistovalo a jeho časti boli pod opresiami okupantských krajín, sa zhodou náhod na Podhalí vytvorili podmienky, kde mohla poľská kultúra ilegálne prežívať. Zakopané sa tak do vzniku Poľska stalo neoficiálnym centrom poľskej kultúry. V danej situácii gorali zohrali významnú rolu – pretože poľská inteligencia verila, že skrze nich príde obrodienie celého národa.

V prvej polovici 20. storočia sa vzťah poľskej spoločnosti ku goralovi zmenil. Spôsobila to zmena v charaktere goralov, ktorú možno považovať za dôsledok rýchleho ekonomického rozvoja Podhalia. Goral si uvedomil, že turizmus môže byť oveľa lepším spôsobom na živobytie ako pasenie oviec. Niektoré literárne diela nám túto zmenu detailne opisujú – goral už zrazu nieje taký priateľský, čistý a otvorený, ale je tým, kto pre peniaze turistov urobí všetko

a na všetkom sa snaží zarobiť. Mýtus o goralovi, tvrdom a statočnom človeku, môžeme na Podhalí zacítiť dodnes.

Na území Slovenska sa síce tiež rozprávalo o vlastnom štáte a národnej svojbytnosti, ale Važec sa nikdy nestal kultúrnym centrom celého Slovenska, len centrom podtatranského územia, ktoré paradoxne založili českí umelci: František Havránek s Jánom Háloom založili *Tovarišstvo výtvarných umelcov so sídlom vo Važci*, ktorého členovia boli aj ďalší českí a moravskí umelci – napríklad V. Hohaus, J. Kučera, J. Kobzáň, a aj Otakar Štáfl prezývaný „Maliar Tatier“ a slovenskí maliari – Peter Kern, Gustáv Malý, Martin Benka. Myslím, že príčinu toho, že provincionálne Važecké ohnisko kultúry nezískalo mnoho pozornosti, musíme hľadať v období Štúrovcov. Ich Podtatransko sa rozpínalo od Tatier k Dunaju a preto slobodne všetky svoje aktivity koncentrovali do Bratislavy. Umelcov, ktorí sa aktívne nepodieľali na ich snaženiach, ignorovali. Preto bol napríklad tatranský mystik Samo Bohdan Hroboň odsunutý do pozadia. Na druhej strane je pochopiteľné, že važecké umelecké centrum nemohlo pretrvať – ak sa totiž po vyhorení charakter Važca zmenil, nebolo tam už nič, čo by priťahovalo pozornosť umelcov či turistov.

Druhý rozdiel medzi vývojom a vplyvom mýtu o goralovi a „nemýtu“ o Važťanoch spočíva aj v otázke ľudskej a národnej identity.

Mýtus o goralovi zohral v spoločenskom vedomí goralov významnú úlohu – pomohol im uvedomiť si samých seba, prispel k ich povedomiu, jasne vymedzil ich identitu. Tam má korene taký fenomén ako hrdosť na goralský pôvod napriek tomu, že tie rodiny už niekoľko generácií žijú mimo podkarpatských regiónov. Mýtus gorala je vlastne súčasťou národnej mytológie. Stereotypný obraz ideálneho človeka hôr začali goralí využívať v svoj prospech ako lákadlo pre ďalších návštevníkov a založili si na ňom svoj turizmus, preto sa dodržiujú hlavne na Podhalí isté zvyky – od rôznych goralských slávností po taký detail, že bača si musí v isté (turisticky najfrekventovanejšie) dni obliekať goralský kroj a nosiť za pásom valašku.

Na slovenskej strane Tatier nenájdeme stopy po takejto príslušnosti k určitej spoločenskej skupine alebo k horskému obyvateľstvu, hoci zvýšený záujem českých a zahraničných umelcov ho mohol iniciovať. Bohužiaľ sa tak nestalo – keď Šoldovo zaniklo a Važec vyhorel, Važťania akoby stratili pôvodnú identitu i hrdosť na svoju kultúru, folklór, na seba. Zvláštne je, že označenie Važťan zmenilo aj svoj obsah: v súčasnom jazyku má skôr negatívny, dehonestujúci význam (približuje sa k nadávke). Statočné horské obyvateľstvo tohto typu je už len legendou.

Keď sa však celkovo pozrieme na horské regióny Slovenska, predsa môžeme nájsť obdobu goralov, a to v liptovskom, spišskom a oravskom obyvateľstve. Dokonca Oravci a Spišiaci majú taký istý pôvod ako podhalianski goralí (tiež sem prišli z Balkánu počas valaskej kolonizácie) a ich nárečie je podobné goralštine. V literatúre sa však vyskytujú len ojedinele, ale keď už – tak nesú vlastnosti goralov a Šoldovanov (od silnej fyzickej stavby cez vytrvalosť po lásku ku slobode). Aj im však chýba isté vedomie príslušnosti k horskému obyvateľstvu.

Na záver treba dodať, že mýtus o goraloch je v poľskej literatúre súčasťou mýtu o horaloch. Napriek tomu, že v slovenskej literatúre nemáme obdobu mýtu o goralovi, máme tiež mýtus o horalovi, ktorý vychádza zo stereotypného ponímania ľudí hôr ako akýchsi výnimočných ľudí. Horali a Tatry sa objavujú aj v tvorbe českých spisovateľov – Jána Havlasa (*Tatranské povídky, Horské stíny*), Jaromíra Tomečku, Jiřího Mahena (*Požár Tater*), Vlasty Štáflovej, Václava Cibulu, Oty Pavla a iných. V slovenskej literatúre obraz horala upevňujú napr. Margita

Figuli, Belo Kapolka či Anton Marec. Mýtus o horaloch je z tohto pohľadu nesmrteľný – bude existovať dovtedy, kým hory budú v ľudskom vedomí predstavovať bránu do mimopriestoru a horal bude mostom medzi dvoma svetmi.

Summary

Katarína Laučíková: Myth of Goral and Non-myth of Mountain Men in Literature of Mountains

There have been similar life conditions on the both sides of the Tatry mountains till the beginning of the WW II. The people suffered under rough mountain weather, fought with rocky ground, even the socio-economic situation was very similar. Despite of it, conception of mountain people developed in two different ways. Both in the Polish and Slovak or Czech literatures they were strongly idealised. In the Polish social consciousness, the myth of courageous mountain dwellers, *Góral*, arose, while in the Slovak literature the myth of brave inhabitants of mountain village Važec and their ancestors Šoldovania, fell into oblivion. Why? How is it possible that mytization of Czech and Slovak artists did not help to create a Slovak version of the myth? The answers can be found in the past of the both nations as well as in various mentality.

The Polish folk fought for their own state deliberated from occupants. Zakopane was, till the beginning of the WWI, the only place where Polish culture could survive illegally. *Góral* of Podhale was seen as a redeeming and revivalist element and the myth of *góral* mountain people developed. Till now it can be experienced in Podhale.

In Važec Czech artists founded an artistic centre. People of Važec were considered to be unspoilt by social town relationships, were admired for braveness, simple way of life, etc. I think that the reason, that the myth was not created by Slovak literature, consist in era of Štúr movement, when strong centralisation started, and activities that weren't taking part in Bratislava were ignored. Other reason it that Važec people of first half of 20th century did not identified themselves with mountain inhabitants in general, lost pride of themselves, of their culture and habits. Absurd is that the meaning of word "Važťan" changed its original positive meaning to dishonesting one.